INCIDENT OF SCHOOLCULTUUR?

OVER DE OMVANG VAN ONGEWENST SEKSUEEL GEDRAG IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS

Greetje Timmerman

Incident or institutionalised behaviour? - About sexual harassment in secondary education

Research into the problem of sexual harassment in secondary schools shows many inconsistencies concerning the incidence and types of this behaviour. This article reviews the limited research and explores the occurrence of sexual harassment from a theoretical perspective that has been developed recently. In this culturally based theory sexual harassment in secondary school is considered as everyday school culture. My survey of 2808 adolescents in secondary education shows that it is important to discriminate between unwanted sexual attention and sexual violence. As to the occurrence of unwanted sexual attention in schools the results of this study indicate that these events are neither isolated incidents no part of everyday school culture. Experiences of sexual violence in schools are limited to isolated incidents. Furthermore, contrary to the tendency in recent research to neutralize the element of gender in sexual harassment, this study shows that unwanted sexual attention and sexual violence in schools are both gender-specific experiences.

'Vooral de seksueel getinte opmerkingen en "grapjes" zijn uitermate irritant. Groepje jongens, die naar je gaan staan kijken - opmerkingen maken of "je d'r wel zin in hebt - lekkere geile wijven, die zou ik wel eens willen pakken enzovoort." Gevoelens op het moment en achteraf zijn dat je je beledigd en vernederd voelt, machteloos en kwaad - omdat ze van die domme opmerkingen maken. Achteraf voel je je gefrustreerd en kwaad. Reacties: zeggen hoe belachelijk ze doen, hoe stom en dom het is wat ze zeggen - maar dat is altijd tevergeefs. Die jongens blijven er gewoon mee doorgaan. Geen gevolgen - in de zin van actie ondernemen. Gewoon met vriendinnen onder elkaar erover praten hoe irritant dat is.'

Ongewenst seksueel gedrag in het voortgezet onderwijs is zo langzamerhand een bekend verschijnsel. Het onderwerp heeft de afgelopen jaren ruime belangstelling van de kant van de media gekend en ook de overheid onderkent het voorkomen van 'seksuele intimidatie'. De meldplicht die per 1 augustus 1999 in werking is getreden, is daarvan de meest recente uiting[1] (Wet bestrijding seksueel misbruik en seksuele intimidatie in het onderwijs). Op het niveau van de scholen zelf zijn het geven van voorlichting en het aanstellen van een vertrouwenspersoon of contactpersoon de meest voorkomende maatregelen (Timmerman & Bajema, 1996).

Over seksuele intimidatie in het onderwijs is echter ook nog heel veel onbekend. Vooral over omvang en aard van dit gedrag ontbreken betrouwbare gegevens. Hoe vaak komt seksuele intimidatie nu eigenlijk voor? De meeste scholen voeren – in meer of mindere mate – een beleid voor opvang en begeleiding van leerlingen die ervaringen hebben met seksuele intimidatie, maar een duidelijk beeld van het aantal jongeren dat op school last heeft van ongewenste seksuele toenaderingen, is er niet. Gaat het om enkele incidenten, of hebben meer leerlingen dergelijke ervaringen?

Het ontbreken van een duidelijk beeld over de omvang heeft verschillende oorzaken. Behalve dat het natuurlijk een moeilijk onderzoekbaar probleem is, omdat jongeren over het algemeen niet makkelijk over deze ervaringen praten, heeft er tot dusver ook weinig betrouwbaar onderzoek plaatsgevonden. De eerste Nederlandse studies waren voornamelijk klein-

schalig en kwalitatief en hadden alleen betrekking op ervaringen van meisjes (onder andere Schonewille & Wielhouwer, 1986). Iets meer indicatie over de omvang van ongewenste intimiteiten in het voortgezet onderwijs geeft een in 1990 gehouden grootschalige survey onder 4000 studenten van drie universiteiten. Het ging in deze studie primair om hun ervaringen met ongewenste intimiteiten op de universiteit, maar aan het eind van de vragenlijst werd tevens gevraagd of zij tijdens hun middelbare schoolperiode dergelijke ongewenste seksuele ervaringen hadden meegemaakt. Van de meisjes gaf 18% en van de jongens gaf 8% aan dat zij ongewenste intimiteiten hadden ervaren (Oude Avenhuis, 1990).

Van meer recente datum zijn de resultaten van scholen in de twee regio's Overijssel en Oost-Veluwe (Veuger, 1997; Van Wezel & Maarsingh, 1993). In het eerste onderzoek is gekeken naar grensoverschrijdend gedrag dat leerlingen in verschillende situaties meemaken, zowel binnen als buiten de school. In 1996 werd in acht klassen van het voortgezet onderwijs 167 meisjes gevraagd naar hun seksuele ervaringen (tongzoenen, betasten, naakt vrijen en met elkaar naar bed gaan) en vervolgens of zij daarbij te maken hebben gehad met grensoverschrijdend gedrag van leeftijdgenoten. Gemiddeld 61% van deze meisjes antwoordde dat zij dit wel eens hadden meegemaakt. Voor 17% was dit echt een vervelende ervaring geweest. Er bleek een samenhang te zijn met de mate waarin meisjes seksuele ervaringen hadden opgedaan. Meisjes die hun seksueel experimenteergedrag uitbreiden, ondervinden ook vaker grensoverschrijdend gedrag (Veuger, 1997).

Geheel andere omvangpercentages werden gevonden in het onderzoek in de regio Oost-Veluwe. In het schooljaar 1991-'2 werd een enquête over psychosociale problematiek afgenomen bij 2459 leerlingen van scholen voor voortgezet onderwijs. Leerlingen kregen de vraag voorgelegd of zij wel eens een seksuele ervaring met iemand hadden gehad tegen hun zin in. Onder 'seksuele ervaring' kon van alles worden verstaan, van zoenen, intiem betasten tot met elkaar naar bed gaan toe. Van de meisjes had 11% en van de jongens had 3% dit wel eens – tegen hun zin in – meegemaakt (Van Wezel & Maarsingh, 1993).

In een recente Nederlandse studie van Mooij naar *geweld* in het voortgezet onderwijs (1998) worden ook cijfers genoemd over de omvang van ongewenst seksueel gedrag op school. Bijna 2000 leerlingen, meisjes en jongens, van 71 scholen werden ondervraagd over hun ervaringen met allerlei vormen van geweld. Naast pesten en gewelddadig gedrag, is ook gevraagd of leerlingen gedurende een periode van een half jaar (september 1992 tot maart 1993) op school hebben ervaren dat jongens of meisjes handtastelijk zijn. Het bleek dat 22% van de leerlingen tenminste éénmaal slachtoffer van handtastelijkheden van jongens, en dat 14% slachtoffer van handtastelijkheden van meisjes is geweest (Mooij, 1998).

Meer onderzoek naar ongewenst seksueel gedrag in het voortgezet onderwijs heeft plaatsgevonden in de Verenigde Staten en in Canada. Ook deze studies hebben overwegend een lokaal karakter en hoewel uit al deze publicaties blijkt dat ongewenst seksueel gedrag op scholen voorkomt, zijn precieze gegevens schaars (Larkin, 1994; Roscoe, Strouse & Goodwin, 1994; Stein, Marshall & Tropp, 1993; Timmerman & Bajema, 1996). De enige representatieve studie dateert uit 1993 (AAUW, 1993). Bij dit onderzoek waren 1632 leerlingen betrokken van 79 scholen, verspreid over de Verenigde Staten. De omvangpercentages bleken buitengewoon hoog: ongeveer 75% van de leerlingen in dit onderzoek gaf aan (een of meerdere malen) ervaringen te hebben met seksuele intimidatie. Regelmatige ervaringen met 'sexual harassment' werden door 31% van de meisjes en 18% van de jongens gemeld. Een recent onderzoek onder 395 scholieren in de leeftijd van 12 tot 14 jaar in de staat Ohio geeft beduidend lagere percentages: 7% van de leerlingen rapporteerde gedwongen te zijn om 'iets seksueels' te doen met een volwassene, 17% werd hiertoe gedwongen door een leeftijdgenoot en 19% gaf aan de druk van vrienden te voelen om geslachtsgemeenschap te hebben (Jordan, Price, Telljohann & Chesney, 1998). Daarentegen komt uit ander onderzoek op een 'large midwestern, urban, high school' dat van de 342 studenten 84% last had van seksuele intimidatie, 87% van de meisjes en 79% van de jongens (Fineran & Bennett, 1998). Dit zijn vergelijkbare percentages als in de AAUW-survey.

Evenals in het Nederlandse onderzoek, is vergelijking van omvangpercentages moeilijk vanwege de verschillende definities en methoden van onderzoek. Leerlingen wordt in het ene onderzoek gevraagd naar hun ervaringen met 'sexual harassment', in andere studies gaat het om 'handtastelijkheden', of om seksuele dwang. Soms wordt leerlingen gevraagd naar hun ervaringen met ongewenste intimiteiten gedurende het afgelopen jaar, soms betreft het de gehele middelbare schoolperiode. In het ene onderzoek gaat het om ongewenst seksueel gedrag door medeleerlingen, in een ander door leerkrachten of wordt het in het midden gelaten.

In dit artikel bespreek ik de resultaten van het eerste grootschalige onderzoek in Nederland naar ongewenst seksueel gedrag in het voortgezet onderwijs in het licht van de vraag: zijn ongewenste seksuele ervaringen slechts incidenteel voorkomende gebeurtenissen, of komt dergelijk gedrag vaker voor en maakt dit

als het ware deel uit van de alledaagse omgangsvormen op school? Kortom, incident of schoolcultuur?

Een cultuurtheoretisch perspectief

Het ontbreken van betrouwbare en duidelijke onderzoeksgegevens vormt er mede de oorzaak van dat er zeer uiteenlopende opvattingen bestaan over omvang en ernst van seksuele intimidatie van jongeren in het voortgezet onderwijs. De resultaten van het grootschalige buitenlandse onderzoek, vooral dat uit de Verenigde Staten en Canada, suggereren dat er sprake is van een aanzienlijk probleem op de scholen (AAUW, 1996). De omvang van 'sexual harassment' (seksueel lastigvallen) zou dusdanig zijn dat er welhaast gesproken kan worden van een geseksualiseerde schoolcultuur. Ervaringen met seksuele intimidatie zouden bepaald geen incidenten zijn, maar regelmatig voorkomen en als min of meer 'normaal' worden beschouwd. Volgens de Amerikaanse onderzoekers is er op de scholen voor voortgezet onderwijs in de Verenigde Staten sprake van een schoolcultuur waarin ongewenste seksuele omgangsvormen tot het *dagelijkse gedragspatroon* van jongeren behoren (AAUW, 1993; Lee, Croninger, Linn & Chen, 1996).

Deze schoolcultuurbenadering is een van de weinige theoretische verdiepingen van ongewenste seksuele ervaringen op school. Meestal wordt verondersteld dat ongewenste intimiteiten met een taboe omgeven zijn, zich veelal in het verborgene afspelen en dat het slachtoffer er niet over praat, uit schaamte, uit angst voor represailles van de dader, of uit vrees zelf de schuld te krijgen. Dit beeld strookt echter niet met de werkelijkheid, zo stellen deze onderzoekers. De meeste ongewenste intimiteiten passen niet in het klassieke dader-slachtoffermodel, waarin sprake is van een dader (meestal een mannelijke leerkracht) die het slachtoffer (meestal een vrouwelijke leerling) seksueel lastig valt op een voor anderen geheime plaats. Integendeel, gelet op het grote aantal leerlingen – zowel meisjes als jongens – dat aangeeft ervaringen met seksuele intimidatie te hebben, én gelet op het openbare karakter van dit gedrag (vooral in gangen, klassen en op schoolpleinen), lijkt seksuele intimidatie eerder deel uit te maken van de alledaagse omgangsvormen op school, en als het ware onderdeel te zijn van de schoolcultuur. Seksuele intimidatie zou zich niet beperken tot een enkel incident, maar als min of meer 'normaal' gedrag regelmatig voorkomen (Lee et al., 1996).

De Amerikaanse schoolcultuurbenadering van seksuele intimidatie is gebaseerd op een onderzoekstraditie die de afgelopen vijftien jaar is ontwikkeld op het terrein van schooleffectiviteit (Bryk & Driscoll, 1988; Bryk, Lee & Holland, 1993; Coleman & Hoffner, 1987). Scholen zouden beter presteren naarmate zij meer een gemeenschap vormen waarvan de leden belangrijke waarden en normen met elkaar delen. Op dit type school voelen leerkrachten en leerlingen zich met elkaar verbonden. Vooral op de kleinere scholen is de relatie tussen de school als gemeenschap en schoolprestaties duidelijk (Lee, Bryk & Smith, 1993). Vanuit dit perspectief wordt ongewenst seksueel gedrag niet zozeer als problematisch gedrag beschouwd, maar als gedrag dat typerend is voor de (vroege) adolescentie waarin het construeren van genderidentiteit en het experimenteren met seksualiteit centraal staan. Daarbij worden soms grenzen overschreden.

Hoewel er vanuit een genderstudiesperspectief tot dusver geen theoretische verdieping van ongewenst seksueel gedrag op school heeft plaatsgevonden, zijn er wel verbindingen te leggen met centrale noties op het terrein van gender en onderwijs, zoals het begrip gendercode of genderregime (Volman & Ten Dam, 1995). Met deze begrippen wordt gedoeld op het complex van betekenissen dat op een school rond sekse functioneert (Adams & Walkerdine, 1986). Zo zijn niet alleen staffuncties, hiërarchie, schoolvakken en richtingen verschillend over de seksen verdeeld, maar gender werkt ook structurerend in meer informele, culturele processen, zoals het verborgen curriculum en de omgangscultuur op school. De etnografische studie van Barry Thorne is een mooi voorbeeld van onderzoek naar de werking van gender als constituerend voor sociale relaties, in dit geval voor de sociale relaties tussen jongens en meisjes in het basisonderwijs (Thorne, 1993). Diverse andere auteurs hebben inmiddels laten zien dat de omgang tussen de seksen in het voortgezet onderwijs in meer of mindere mate een geseksualiseerde omgang is (Duncan, 1999; Fine, 1988; Lees, 1986). Daarbij is vooral gewezen op de rol van taal in de constructie van genderongelijkheid en een geseksualiseerde omgangscultuur (Eder, 1995). Vooral verbale vormen van ongewenst seksueel gedrag zouden een constituerende rol spelen in het instandhouden van een geseksualiseerde omgangscultuur. Voor een dergelijke, meer processmatige analyse van ongewenst seksueel gedrag, bieden de beschikbare onderzoeksgegevens echter onvoldoende aanknopingspunten.

Wel beoogt dit artikel de hierboven geschetste schoolcultuurbenadering verder te exploreren. Verondersteld kan worden dat wanneer seksuele intimidatie deel zou uitmaken van de schoolcultuur, het dan om gedrag gaat dat min of meer als 'normaal' wordt beschouwd door de leden van de schoolgemeenschap (scholieren, leerkrachten, de schoolleiding). Het begrip 'schoolcultuur' duidt immers op gedeelde waarden en normen, op omgangsvormen en gedragingen die door de leden van een (school)gemeenschap als

normaal en vanzelfsprekend worden ervaren (Mahieu, 1986; Prosser, 1999). Wanneer is gedrag normaal en vanzelfsprekend te noemen? Het normale karakter van gedrag zou bijvoorbeeld moeten blijken uit het feit dat het *regelmatig* voorkomt. Gedrag dat normaal is, is gedrag dat deel uitmaakt van het alledaagse gedragsrepertoire. 'Normaal' gedrag heeft dus ook een *openbaar karakter*. In dit artikel wil ik de vraag naar het incidentele dan wel culturele karakter van ongewenst seksueel gedrag en seksueel geweld op school nader onderzoeken aan de hand van de volgende twee subvragen:
Komt ongewenst seksueel gedrag en seksueel geweld op school *regelmatig* voor, of is er eerder sprake van een enkel *incident*?
Heeft ongewenst seksueel gedrag en seksueel geweld op school een *openbaar* karakter, of is er eerder sprake van *verborgen* gebeurtenissen?

Terminologie en definitie

Naast het ontbreken van betrouwbare onderzoeksgegevens heeft ook het inconsequente gebruik van de termen 'ongewenst seksueel gedrag', 'seksueel lastigvallen' en 'seksuele intimidatie', zoals hiervoor gedemonstreerd, veel bijgedragen aan speculaties over de omvang en aan de verwarring over waar het nu eigenlijk om gaat. De term 'ongewenste intimiteiten' waarmee de problematiek in de jaren tachtig in Nederland geïntroduceerd is, raakte in het begin van de jaren negentig 'uit'. De bezwaren tegen deze term betroffen onder andere de innerlijke tegenstrijdigheid ervan: 'intimiteit' heeft een positieve gevoelswaarde van vertrouwelijkheid, terwijl 'ongewenst' duidt op een negatieve ervaring. Bovendien zijn ongewenste intimiteiten vaak minder intiem dan wel intimiderend van karakter. Ook het 'seksuele' werd in de term ongewenste intimiteiten gemist. De verwachting was dat de term 'seksuele intimidatie' meer duidelijkheid zou verschaffen.

Echter, het positieve van de term 'ongewenste intimiteiten' was dat er juist vanwege het ambivalente karakter veel over werd gediscussieerd: de vanzelfsprekendheid werd immers doorbroken dat intimiteiten per definitie gewenst waren. Bovendien werd duidelijk dat intimiteiten voor vrouwen en mannen een andere betekenis konden hebben. Niettemin raakte het begrip 'seksuele intimidatie' steeds meer in zwang en treffen we deze term sindsdien aan in allerlei beleidsteksten, wetsvoorstellen, en in de definities die de overheid hanteert. Zo hanteert het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen de volgende definitie:

Seksuele intimidatie is 'ongewenst seksueel getinte aandacht die tot uiting komt in verbaal, fysiek en non-verbaal gedrag. Seksuele intimidatie kan dus zowel omvatten het plaatsen van een opmerking van seksuele aard, het ongewenst en hinderlijk aanraken als ontucht en verkrachting. Deze laatste vormen van seksuele intimidatie zijn strafbare feiten' (uit: Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Tweede Kamer, vergaderjaar 1996-1997, 25 101, nr. 1).

Wat opvalt in de meeste definities is dat seksuele intimidatie breed omschreven wordt. Er kunnen tal van gedragingen onder vallen, van heel lichte tot heel ernstige vormen van ongewenst seksueel gedrag. Dit verschijnsel doet zich overigens ook voor in het buitenland. 'Gender harassment' is bijvoorbeeld in de Verenigde Staten en Canada een onderdeel van 'sexual harassment'. Een van de weinige pogingen om tot een nauwkeurige begripsafbakening te komen, is afkomstig van de Amerikaanse psychologe Louise Fitzgerald. Zij ontwikkelde de Sexual Experiences Questionaire (SEQ), het enige meetinstrument dat aan eisen van validiteit en betrouwbaarheid voldoet. Sexual harassment bestaat in dit meetinstrument uit drie componenten die aangeduid worden als 'gender harassment', 'unwanted sexual attention', en 'sexual coercion'. 'Gender harassment' komt het meest voor en verwijst naar hinderlijk gedrag van niet-seksuele aard, 'de sekse betreffende'. Het aanspreken van jongeren of volwassenen op hun man- of vrouwzijn is hier een voorbeeld van. Onder 'sexual coercion', seksuele dwang, worden ernstiger vormen van ongewenst seksueel gedrag verstaan, zoals aanranding en verkrachting (Fitzgerald & Hesson-McInnis, 1989).

Het hanteren van dergelijke, ruime omschrijvingen draagt bij aan de publieke verwarring omtrent seksuele intimidatie. Omdat er allerlei geheel verschillende soorten van gedrag onder deze definitie vallen, kan het begrip eindeloos worden opgerekt. Hoewel het niet altijd gemakkelijk zal zijn om een duidelijke scheidslijn te trekken tussen seksediscriminatie en seksuele intimidatie, en er ook veel verschillende definities bestaan van begrippen als 'seksualiteit' of het 'seksuele', gaat het opnemen van seksediscriminatie in de definitie van seksuele intimidatie wel ver. Dat geldt ook voor het opnemen van seksueel geweld in de definitie van seksuele intimidatie of 'sexual harassment'. Waarom kan gedrag waarvoor al een goede term bestond – seksueel geweld – niet gewoon seksueel geweld blijven heten?

Nu is het om verschillende redenen te begrijpen dat beleidsmakers voor deze ruime definitie hebben gekozen. Immers, toen vrouwen eind jaren zeventig voor het eerst dergelijk gedrag begonnen te problematiseren en ter discussie te stellen (Timmerman,

1990), heerste er grote onduidelijkheid over welke gedragingen nu precies met die nieuwe term 'ongewenste intimiteiten' ('sexual harassment') werden bedoeld. Bovendien was het juist de subjectieve beleving van het slachtoffer die uiteindelijk bepaalde of er sprake was van ongewenste intimiteiten of niet. Het ging dus niet zozeer om het soort gedrag. In principe kon elke vorm van ongewenste seksuele toenadering onder het begrip seksuele intimidatie vallen. Behalve dat de term 'ongewenste intimiteiten' veel discussie heeft opgeroepen vanwege dit subjectieve criterium, is de eindeloze rekbaarheid van het begrip een groot probleem. Seksuele intimidatie of ongewenste intimiteiten zijn containerbegrippen geworden. Containerbegrippen verliezen meestal snel hun waarde en lopen het risico dat het probleem als zodanig wordt getrivialiseerd.

In dit onderzoek wordt *ongewenst seksueel gedrag* onderscheiden naast *seksueel geweld*. De term seksuele intimidatie als optelsom van uiteenlopende soorten gedrag is niet (meer) bruikbaar. Om recht te kunnen doen aan de verschillende soorten ongewenste seksuele gedragingen waarmee jongeren geconfronteerd worden, is het belangrijk *specifieke* termen te gebruiken: seksueel geweld als begrip waarmee aanranding en verkrachting aangeduid worden, en ongewenste seksueel gedrag voor de andere, lichtere vormen. Een tweede argument voor het laten vallen van de term seksuele intimidatie is, dat bij deze term vooral wordt gedacht aan de meer zichtbare en ernstige vormen. Ongewenste seksuele opmerkingen of aanrakingen met seksuele bijbedoelingen worden minder vaak als seksuele intimidatie benoemd. Dit geldt temeer voor jongeren. Zij blijken seksuele intimidatie vooral in verband te brengen met aanranding en verkrachting (Houston & Hwang, 1996). Wanneer men jongeren wil vragen naar hun ervaringen met ongewenst seksueel gedrag, dat niet tot de strafbare seksuele geweldsdelicten behoort, moeten de vragen zo zijn geformuleerd dat ruimte ontstaat voor die ervaringen. Dat betekent het vermijden van de term seksuele intimidatie.

Methodologie

De onderzoeksgroep

De onderzoeksgroep bestaat uit 2808 jongeren uit de vierde klassen van het Algemeen Vormend Onderwijs (mavo, havo, vwo en gymnasium), uit twee provincies: Groningen en Utrecht. In de provincie Groningen zijn alle scholen benaderd en heeft ruim de helft meegewerkt aan het onderzoek (respons 52%). Vanwege het grotere aantal scholen in Utrecht is in deze provincie een systematische steekproef getrokken. Per regio werden de scholen naar alfabet gerangschikt en is elke derde school benaderd. Van de 30 benaderde scholen hebben er 8 aan het onderzoek meegedaan (respons 26%). De lagere respons in de provincie Utrecht heeft waarschijnlijk te maken met de centrale ligging, waardoor scholen in deze provincie relatief vaak voor onderzoek benaderd worden. Ook de werkdruk werd vaak als reden opgegeven. In totaal hebben 22 scholen meegedaan aan het onderzoek.

Van de jongeren was 50% afkomstig uit de provincie Groningen en 50% uit de provincie Utrecht. Bijna alle jongeren wilden aan het onderzoek meedoen. De klassikale wijze van het invullen van de vragenlijsten heeft hiertoe ongetwijfeld bijgedragen. De non-respons bleef daardoor laag (2%): tien jongeren hebben vooraf aangegeven dat ze niet mee wilden doen en vijftig vragenlijsten waren onvolledig of niet serieus ingevuld.

Meetinstrument

De vragenlijst bestaat uit de volgende onderdelen: achtergrondkenmerken, ongewenst seksueel gedrag, seksueel geweld, reacties op ongewenst seksueel gedrag, klachten en gevolgen. Voor het overgrote deel zijn het gesloten vragen. Bij de ervaringen met ongewenst seksueel gedrag is gevraagd om die meer in detail te beschrijven. Daarnaast bevat de vragenlijst ook nog enkele 'vignettes' - voorbeeldsituaties - waarover de leerlingen een reeks gesloten vragen hebben beantwoord.

Het meetinstrument voor ongewenst seksueel gedrag is ontwikkeld op basis van instrumenten die in eerder onderzoek zijn gebruikt (AAUW, 1993; Timmerman & Bajema, 1996). In totaal zijn 19 items over verschillende vormen van gedrag opgenomen, onderscheiden in de categorieën verbaal, fysiek en non-verbaal. De jongeren kunnen bij elke vorm van seksueel gedrag aangeven of ze dit gedrag op school hebben meegemaakt, wie dit deed en hoe ze het gedrag beoordeelden: als leuk of niet leuk (ordinale schaal). De ervaring moest in de afgelopen 12 maanden hebben plaatsgevonden. Na dit kwantitatieve gedeelte volgde een kwalitatieve invulling van het soort ongewenst seksueel gedrag. De jongeren werden gevraagd in eigen woorden een ervaring met ongewenst seksueel gedrag te beschrijven (wat voor soort ervaring was het, hoe voelde je je, waren er anderen bij, enzovoort). Daarna werden nog vragen gesteld over de lastigvaller, de plaats waar het gebeurde en hoe vervelend de jongere het gedrag vond.

In een aparte vraag konden de jongeren aangeven of zij op school of ergens anders wel eens met seksueel geweld (aanranding of verkrachting) te maken hadden gehad. Ook werd gevraagd in hoeverre zij dachten dat hen dit op school zou kunnen overkomen.

Criteria voor de omvang en de mate van openbaarheid

Omvang. Om de omvang van ongewenst seksueel gedrag vast te stellen is gebruik gemaakt van zowel de kwantitatieve als de kwalitatieve informatie. De reden daarvoor is dat alleen een aangekruist antwoord niet de meest betrouwbare informatie geeft. Een extra controle op de betrouwbaarheid van de antwoorden is dan de kwalitatieve informatie over de ervaringen. Daarom is het percentage respondenten dat beide soorten data heeft verstrekt als criterium genomen voor de omvang van ongewenst seksueel gedrag. De omvang van seksueel geweld wordt vastgesteld op grond van de specifieke vraag naar ervaringen met seksueel geweld, aanranding en verkrachting.

De mate van openbaarheid.

In dit artikel is voor het bepalen van de mate van openbaarheid gekozen voor een aantal kwantitatieve criteria:

1 de ongewenste seksuele ervaringen vinden plaats in *openbare ruimtes*, zoals de klas, de gang en de hal, de kantine, dat wil zeggen, ruimtes die niet alleen toegankelijk zijn voor leerlingen en schoolpersoneel, maar waar ook gebruik van wordt gemaakt door zowel leerlingen als docenten. Kleine, afsluitbare vergaderkamertjes, toiletten, kleedhokjes, een kelder of een zolder en kastruimtes zijn voorbeelden van ruimtes die minder openbaar zijn en die het makkelijker maken om seksuele intimidatie voor het oog van anderen verborgen te houden.
2 het *spreken met anderen*, zoals klasgenoten, vrienden en vriendinnen op school, de docent, over de ongewenste seksuele ervaringen;
3 het *kennen van andere leerlingen* met ongewenste seksuele ervaringen.

Het vaststellen van wat 'normaal' is in de schoolcultuur op grond van dergelijke kwantitatieve criteria zegt weliswaar iets over de schoolcultuur, maar daarmee is slechts een deel van die normaliteit onderzocht. Informatief, en zeker ook indicatief voor de vraag in hoeverre ongewenst seksueel gedrag 'normaal' is op school, is de beoordeling ervan door de scholieren zelf. Wat vinden zij ervan dat dit op school gebeurt? Hoe reageren bijvoorbeeld medescholieren die van een leerling horen dat zij door een docent of medeleerling seksueel is lastig gevallen? Kijken zij er van op of verbaast het hen nauwelijks? Hoewel op basis van de beschikbare gegevens nog geen conclusies te trekken zijn over een dergelijke kwalitatieve indicatie van de schoolcultuur, leert een globale verkenning van de beoordelingen van de leerlingen zelf en door hun medeleerlingen, dat het ongewenste seksuele gedrag gezien wordt als gedrag dat niet kan en dat 'abnormaal' gevonden wordt, maar dat tegelijkertijd ook 'normaal' en min of meer geaccepteerd is. Opvallend vaak zeggen leerlingen bijvoorbeeld, hoewel ze het gedrag vervelend of naar vonden, dat 'het zo gewoon' was, 'je was eraan gewend'. De leerlingen nemen het ongewenste seksuele gedrag waar, ervaren en beoordelen het als ongewenst, maar velen leggen zich er bij neer. Nadere analyse van de onderzoeksgegevens zal meer aandacht schenken aan het kwalitatieve materiaal. Dit artikel beperkt zich vooralsnog tot de hierboven beschreven kwantitatieve indicatie van schoolcultuur.

Resultaten

De omvang van ongewenst seksueel gedrag op school

De onderzoeksresultaten hebben betrekking op de 2808 scholieren, die in 1998 ondervraagd zijn over onder andere ongewenst seksueel gedrag op school (Bajema & Timmerman, 1999). Voor het bepalen van de omvang zijn alleen die respondenten meegeteld die in de vragenlijst ook een ongewenste seksuele ervaring hebben beschreven. Op deze wijze vastgesteld heeft 18% *ervaring met ongewenst seksueel gedrag* (tabel 1).

Tabel 1 Omvang ongewenst seksueel gedrag op school (n=2808)

	%
Meisjes**	24
Jongens	11
Totaal	18

**: p< 0.01

Het blijkt dat meisjes meer last hebben van ongewenst seksueel gedrag op school dan jongens (significant verschil), dat wil zeggen één op de vier meisjes heeft dergelijke ervaringen en van de jongens is dat één op de tien. Binnen de groep jongeren die ongewenst seksueel gedrag heeft ervaren en daarover ook een kort verhaaltje heeft geschreven, is nader onderscheid te maken naar de mate waarin zij dit gedrag als ernstig hebben beleefd. Zo blijkt dat een meerderheid (56%) de ervaring(en) vervelend tot heel erg vervelend vond, terwijl 27% het ongewenste seksuele gedrag een beetje vervelend vond. Tenslotte gaf 17% aan de ervaring(en) nauwelijks vervelend te hebben gevonden (Bajema & Timmerman, 1999).

De omvang naar soort (verbaal-fysiek-nonverbaal)

Welke soort ervaringen komen nu het meest voor? Zijn dat, zoals meestal wordt verondersteld, vooral de seksueel getinte opmerkingen en grappen, of komen handtastelijkheden en opdringerigheid vaker voor? De indeling in verbale, fysieke en non-verbale vormen is de meest gebruikelijke manier van categorise-

ren van ongewenst seksueel gedrag. De verbale vormen betreffen seksueel getinte opmerkingen en grapjes of uitnodigingen met een seksuele bijbedoeling; onder fysieke vormen vallen ongewenste handtastelijkheden, aan de kleren trekken op een seksuele manier en de non-verbale vormen verwijzen naar opdringerigheid, iemand de weg versperren, of bijvoorbeeld iemand confronteren met pornografische plaatjes. Ook een combinatie van verschillende soorten is mogelijk. In de volgende tabel is een overzicht te zien van de soorten ongewenst seksueel gedrag die door de scholieren zijn gerapporteerd.

Tabel 2 Ongewenst seksueel gedrag naar soort

	verbaal	nonverbaal	fysiek	combi	totaal
	%	%	%	%	%
Meisje	46.7	15.3	21.4	16.7	100
Jongen	70.6	11.1	11.1	7.1	100
Totaal	52.9	14.2	18.7	14.2	100

**: p< 0.01; (phi .215)

Er komt een duidelijk seksespecifiek patroon naar voren in het soort ervaringen met ongewenst seksueel gedrag. In het algemeen geldt dat verbale vormen van ongewenst seksueel gedrag het meest voorkomen en fysieke vormen het minst. Dit geldt echter niet voor jongens en meisjes in dezelfde mate. Jongens rapporteren veel meer verbale vormen en meisjes meer fysieke ervaringen: 70% van de ervaringen van jongens is van verbale aard (meisjes 47%), terwijl tweemaal zoveel meisjes als jongens ervaringen met lichamelijk ongewenst seksueel gedrag melden (21% respectievelijk 11%). Dat meisjes meer last hebben van handtastelijkheden en jongens meer verbale ervaringen hebben is in overeenstemming met resultaten van ander onderzoek (Hickson & Stacks, 1993). Ook hebben meisjes significant vaker te maken met een combinatie van ervaringen (17% respectievelijk 7%). Zowel het fysieke ongewenste seksuele gedrag als een combinatie van gedragingen kan geïnterpreteerd worden als een ernstiger vorm van ongewenst seksueel gedrag. Over de gehele linie zien we ten aanzien van het soort gedrag dat jongens minder ernstige vormen meemaken dan meisjes (Nelson & Oliver, 1998).
Om een indruk te geven van het soort ervaringen dat we onder verbaal, fysiek of non-verbaal verstaan, geven we hier enkele illustraties van typische ervaringen met ongewenst seksueel gedrag.[2] De meeste citaten zijn afkomstig van meisjes (14, 15 jaar), alleen het derde citaat betreft een jongen (15 jaar).

Van de *verbale* vormen worden seksueel getinte opmerkingen het meest genoemd. Een van de meisjes beschreef in telegramstijl een voorbeeld van dergelijke opmerkingen:

'Verbale intimidatie: leraar stelt vragen over sexy zwart ondergoed met kant. Gevoelens van schaamte. Rood worden, nare herinnering.'

Illustratief zijn ook de ervaringen van verbaal ongewenst seksueel gedrag van medeleerlingen:

'Ik moest altijd zo'n 10 km fietsen, van school naar huis, meestal alleen. Soms was er iemand die ook die kant op moest. Een van deze personen, een medeleerling uit een hogere klas, een jongen die bekend stond om zijn vele "veroveringen" begon regelmatig tijdens deze fietstocht vragen te stellen met seksuele tint. "Heb je het al eens gedaan?" "Meisjes van 15 die nog maagd zijn, zijn frigide trutten die nooit een man krijgen" en zijn meest indrukwekkende vraag: "Welke kleur heeft jouw schaamhaar?" (...) Achteraf dacht ik wel: wat een smeerlap!'

'Opmerking die door een jongen in de groep werd gemaakt: "je hebt teveel haar onder je oksels, dus ook bij je lul." Ik voelde me voor schut gezet.'

'Voor meisjes is er eigenlijk maar een bepaald scheldwoord en dat is hoer. Als je een keer iets fout doet ben je gelijk een vuile kankerhoer. Ik was echt zo boos op die jongen, dat als hij voor me was gaan staan ik hem misschien wel een klap in het gezicht had gegeven. Ik werd er heel onzeker van.'

Fysieke vormen van ongewenste seksuele gedragingen komen zowel van de kant van docenten als van medescholieren. Bijvoorbeeld:

'Leraar die je de hele tijd zit te beloeren en probeert 'voetcontact' te krijgen. Ik erger me aan hem, maar voel me ook wel machteloos. Ik heb geen zin in de lessen van deze docent. Ik let bij deze specifieke les niet meer op en kijk niet omhoog.'

Leerlingen geven relatief vaak voorbeelden van de gym- of sportleraar. Zo meldde een vrouwelijke leerling:

'Gymleraar die regelmatig bij vrouwelijke leerlingen een arm om haar heen sloeg. Ook deed hij pogingen om in iemands T-shirt of hemdje te kijken naar borsten. Hij was met name geïnteresseerd in vrouwen die (al) borsten hadden en ook strakke gymkleding droegen. Hij keek dan graag.'

Ook hebben vrouwelijke leerlingen fysiek last van

hun mannelijke medeleerlingen. Vaak gebeurt dit in het openbaar:

'Ik ben betast en tegengehouden. Ik was erg bang en machteloos. Het ging om een groepje jongens. Ik heb er met mijn ouders en zus over gepraat, daar kan ik altijd terecht en word ik geloofd.'

Van de *non-verbale* vormen van ongewenst seksueel gedrag worden visuele vormen, zoals het confronteren met pornografie, vaak als erg vervelend ervaren. Wanneer zo'n afbeelding ook nog het meisje zelf betreft kan dit grote indruk maken:

'Een jongen had een keer 'een tekening' van mij gemaakt: een heel vulgair naaktportret. Een medeleerling vroeg of ik een tekening van mezelf wilde en toen ik "ja" zei kreeg ik een vodje met het portret erop. Ik schrok, geneerde me en baalde ervan dat ik erin getrapt was. Ik had ook het gevoel dat anderen het stom van me vonden. Dat ik het nog weet zegt genoeg: het heeft indruk gemaakt.'

De omvang van seksueel geweld op school.
De jongeren konden aangeven of zij wel eens te maken hebben gehad met seksueel geweld, hetzij op school, hetzij in een andere situatie. Onder seksueel geweld werd verstaan aanranding of verkrachting. Het percentage jongeren dat aangaf wel eens slachtoffer van seksueel geweld te zijn geweest, was 9%. Opmerkelijk genoeg betrof het voornamelijk ervaringen met seksueel geweld *buiten* de schoolsituatie (8%) en in slechts 1% ervaringen *op school*. Veel genoemde situaties buiten de school waren in de stad, op straat, in plantsoen of park, tijdens het uitgaan, of thuis. Kijken we naar het geringe aantal jongeren dat op school slachtoffer van seksueel geweld is geweest, dan kan gesteld worden dat het daar om incidenten gaat.

Hoewel het in dit artikel niet in de eerste plaats gaat om de vraag in hoeverre seksueel geweld een seksespecifiek probleem is, is het toch interessant om hier kort bij stil te staan. Immers, de laatste jaren neemt de aandacht toe voor seksueel geweld tegen jongens (en mannen). De veronderstelling is dat seksueel geweld tegen jongens een zwaar onderschat verschijnsel is (Gianotten, 1999). Meer nog dan voor meisjes en vrouwen, geldt dat taboes het onderzoek naar seksueel geweld tegen jongens bemoeilijken. Vooral het feit dat de plegers van seksueel geweld veelal van het mannelijke geslacht zijn, weerhoudt jongens en mannen ervan deze ervaringen aan de buitenwereld kenbaar te maken. Schattingen lopen uiteen en betrouwbaar onderzoek ontbreekt, maar de omvang van seksueel geweld tegen jongens wordt geschat op 20% (Gianotten, 1999).

In dit onderzoek is naar voren gekomen dat seksueel geweld vooral meisjes overkomt: 12% van de meisjes en 3% van de jongens heeft er ervaring mee. Dit betreft de ervaringen buiten de schoolsituatie. Dezelfde tendens wordt zichtbaar in de ervaringen met seksueel geweld op school: van het totaal aantal scholieren dat seksueel geweld rapporteerde (n=20) was ruim 2/3 een meisje.[3]

De mate van openbaarheid
Als ongewenst seksueel gedrag deel uitmaakt van de alledaagse schoolcultuur, dan zou het grotendeels een *openbaar karakter* hebben, tot uitdrukking komend in bijvoorbeeld het openbare karakter van de plaatsen waar ongewenst seksueel gedrag plaatsvindt.

De locaties
Aan de leerlingen is gevraagd tijdens welke activiteiten het ongewenste seksuele gedrag plaatsvond, op welke plaatsen, of er andere mensen bij waren, medeleerlingen of docenten. De locaties suggereren dat ongewenst seksueel gedrag op school inderdaad voor een belangrijk deel in de openbaarheid plaatsvindt en veel minder in het verborgene (tabel 3).

Tabel 3 Waar vindt het ongewenste seksuele gedrag plaats? (n= 513)

plaats	%
Klas	40
Hal	15
Schoolplein	9
Kantine	7
Excursie/feest	5
Gymles	3
Combinatie	17

Een aanzienlijk deel van de meisjes noemt de lessituatie als plaats waar het ongewenste seksuele gedrag plaatsvindt: de klas (40%) en het gymlokaal (3%). Ook de andere openbare locaties, zoals de hal (15%) en de kantine (7%) worden regelmatig genoemd. In bijna één op de vijf gevallen gebeurt het ongewenste seksuele gedrag op verschillende plaatsen (17%). Dit kunnen ook plaatsen zijn waar niemand anders bij is.

Hoewel het meestal openbare locaties zijn en de leerlingen ook aangeven dat er in de meeste gevallen anderen aanwezig waren (medeleerlingen en/of een docent), kunnen we niet zonder meer aannemen dat het ongewenste seksuele gedrag ook voor andere aanwezigen *waarneembaar* is. Het leslokaal is een openbare ruimte, maar tegelijkertijd ook het privé-domein van de docent. Seksueel getinte opmerkingen kunnen

door een docent tijdens het lesgeven worden gemaakt en zijn dan door alle leerlingen te horen. Anderzijds hoeft niemand er iets van te merken wanneer een leerling wordt betast door een docent of een medeleerling. Op de vraag of er ook anderen bij waren, geven sommige leerlingen bijvoorbeeld als antwoord: '*Ja, de hele klas, maar niemand zag het*,' of '*Ja, andere leerlingen, maar het werd niet opgemerkt.*'

Praten of zwijgen?

Het *openbare* karakter kan eveneens tot uitdrukking komen in de mate waarin onderling gepraat wordt over ongewenste seksuele ervaringen. Uit dit onderzoek blijkt, dat veel leerlingen naderhand over hun ervaringen met ongewenst seksueel gedrag praten (56%). Verondersteld wordt dat meisjes makkelijker kunnen praten over dergelijke ervaringen dan jongens. Inderdaad praten meer meisjes dan jongens over hun ervaringen, echter ook een aanzienlijke groep jongens heeft over de ongewenste seksuele ervaringen gepraat: 62% van de meisjes en 37% van de jongens.

Interessant is de vraag met wie de leerlingen over hun ervaringen praten. Veel scholen hebben inmiddels een vertrouwenspersoon of een contactpersoon aangesteld, meestal voor een breed scala aan problemen. De vertrouwenspersoon blijkt echter niet de eerste keuze te zijn voor leerlingen om over ongewenste seksuele ervaringen te gaan praten (tabel 4).

Tabel 4 Jongeren naar personen met wie zij gepraat hebben na ongewenste seksuele ervaringen

Personen met wie gepraat is	%
Vriendinnen/vrienden	88
Ouders	49
Docent(e)	8
Vertrouwenspersoon	3
Schoolarts/verpleegkundige	1

Duidelijk is dat de leerlingen hun ervaringen vooral delen met leeftijdgenoten. Ook praat een aanzienlijke groep jongeren (49%) met ouders. Van het schoolpersoneel zijn de docenten (8%) eerder aanspreekpunt voor de leerlingen dan de vertrouwenspersoon (3%). Ook op een andere manier blijkt dat jongeren onderling ervaringen met ongewenst seksueel gedrag uitwisselen. Naast persoonlijke ervaringen is in dit onderzoek ook gevraagd of de leerlingen andere leerlingen kennen die ervaringen met ongewenst seksueel gedrag hebben. Van alle scholieren (n=2808) gaf 22% aan hiervan op de hoogte te zijn. Ook dit gegeven kan geïnterpreteerd worden als een indicatie van een redelijke mate van communicatie tussen leerlingen over ongewenste seksuele ervaringen.

Hoe ernstiger de ervaring, hoe minder openbaarheid?

De communicatie over ongewenst seksueel gedrag op school spreekt het bestaande beeld tegen dat een groot taboe rust op praten over dit gedrag. In de literatuur wordt over het algemeen verondersteld dat naarmate de ervaringen met ongewenst seksueel gedrag ernstiger zijn, jongeren minder geneigd zijn hierover met anderen te praten (Draijer, 1990; Römkens, 1992). Dat zou betekenen dat de grote groep jongeren die in dit onderzoek aangegeven heeft te hebben gepraat over hun ervaringen, vooral te maken heeft gehad met minder ernstige gedragingen.

In dit onderzoek blijkt van een dergelijke samenhang geen sprake. Het verband ligt eerder omgekeerd: naarmate de ervaringen ernstiger zijn, hebben jongeren meer gepraat. Dit is te illustreren aan de hand van een drietal onderzoeksgegevens die alle drie een indicatie zijn voor de ernst van de ervaringen: de *soort* ervaring, de *combinatie* van verschillende soorten ervaringen en de *positie* van de lastigvaller.

Een korte toelichting op deze drie indicaties van ernst. Wat betreft de *soorten*, zien we dat de leerlingen het minst vaak praten over de verbale soorten, die over het algemeen worden beschouwd als de minst ernstige vormen van ongewenst seksueel gedrag. Zo zijn seksueel getinte opmerkingen voor 49% van de leerlingen reden om hierover met anderen te praten. Iets vaker praten zij over non-verbale ervaringen (58%) en over fysiek ongewenst seksueel gedrag praten zij het meest (64%).

Wanneer er verschillende *soorten* gedrag in combinatie hebben plaatsgevonden, praten leerlingen daar het meest over (73%). Naarmate het ongewenste seksuele gedrag dus ernstiger is – fysiek of een combinatie van verschillende soorten ervaringen – zijn leerlingen eerder geneigd tot praten. De vraag is of leerlingen ook gaan praten over seksuele geweldservaringen. Helaas kan daarover in dit onderzoek weinig gezegd worden, omdat het overgrote deel van de seksuele geweldservaringen niet op school, maar in buitenschoolse situaties heeft plaatsgevonden en die buiten het kader van dit onderzoek vallen.

Ten derde blijkt de *positie* van de lastigvaller ook van invloed op het al dan niet gaan praten: leerlingen gaan vaker praten over ongewenst seksueel gedrag door een docent dan door een medeleerling. Ook dit patroon lijkt aan te geven dat het al dan niet praten verband houdt met de ernst van het gedrag. Maar opnieuw ligt de relatie omgekeerd aan wat aanvankelijk verondersteld werd: leerlingen gaan namelijk sneller praten naarmate de ongewenste seksuele ervaringen ernstiger zijn, fysiek zijn en ze door de docent plaatsvinden. Een seksueel getinte opmerking van een medeleerling vormt het minst vaak aanleiding om zich te uiten.

Conclusie: incident noch schoolcultuur

Voor de beantwoording van de vraag in hoeverre ongewenste seksuele ervaringen op school slechts incidenteel voorkomen, dan wel zo gewoon zijn dat ze deel uitmaken van de schoolcultuur, is het zinvol onderscheid te maken tussen ongewenst seksueel gedrag en seksueel geweld. De ervaringen met seksueel geweld op school lijken inderdaad een incidenteel karakter te hebben (1%). Ten aanzien van ongewenst seksueel gedrag kan vastgesteld worden dat het om 18% gaat, 24% van de meisjes en 11% van de jongens. Zij hebben een concrete recente gebeurtenis beschreven en gedetailleerde informatie verstrekt over het soort ongewenste seksuele gedrag, de persoon die hen seksueel heeft lastig gevallen, de plaats waar het gebeurde, de reacties en de gevolgen. Ook kent 22% van de leerlingen in dit onderzoek een medeleerling die op de middelbare school ongewenst seksueel gedrag heeft meegemaakt. Vooral van het aantal ervaringen van meisjes kan niet gezegd worden dat het om slechts een enkel incident gaat. Aan de andere kant voert het ook te ver om ongewenst seksueel gedrag te rekenen tot de schoolcultuur; het gaat hier om een beduidend minder omvangrijk probleem dan in het buitenlandse onderzoek gesuggereerd wordt.

Zonder nu te stellen dat ongewenst seksueel gedrag op de Nederlandse scholen deel uitmaakt van de schoolcultuur, geeft dit onderzoek wel aan dat een groot deel van het ongewenste seksuele gedrag plaatsvindt in de openbaarheid en niet in het verborgene. Klassen, gangen en kleedkamers zijn de meest genoemde locaties Er zijn meestal andere leerlingen of een docent bij aanwezig en er wordt door een groot deel van de betrokkenen over gepraat. Vooral leeftijdgenoten zijn gesprekspartners voor de jongeren die over hun ervaringen met ongewenst seksueel gedrag willen praten. Ook ouders zijn voor een deel van de leerlingen een belangrijk aanspreekpunt. Dit geldt niet voor de docent en in nog geringere mate voor de vertrouwenspersoon. Hoewel leerlingen dus nauwelijks geneigd zijn om over hun ervaringen te praten met het schoolpersoneel, in het bijzonder met de vertrouwenspersoon, is het belangrijk te constateren dat ongewenst seksueel gedrag op school een onderwerp is waarover *niet gezwegen* wordt, althans niet door de leerlingen zelf. Men zou kunnen veronderstellen dat het vooral de minder ernstige gebeurtenissen zijn waarover leerlingen onderling of met ouders praten en dat ze naar een vertrouwenspersoon gaan in gevallen van ernstige ongewenste seksuele ervaringen. Dit blijkt echter niet uit dit onderzoek. Het zijn vooral de leerlingen die fysiek zijn lastiggevallen, een combinatie van verschillende ongewenste seksuele ervaringen hebben gemeld en lastiggevallen zijn door een docent, die zijn gaan praten.

Geen schoolcultuur dus in die zin, dat ongewenst seksueel gedrag op de Nederlandse scholen uitdrukt dat waarden en normen voor de onderlinge omgang ontbreken. Wel lijkt er een zekere mate van tolerantie tegenover dit gedrag te bestaan. Ongewenst seksueel gedrag is iets wat één op de vier meisjes en één op de tien jongens meemaakt en als vervelend ervaart. Dat is meer dan een enkel incident. Ook het openbare karakter van het merendeel van deze ervaringen geeft aan dat ongewenst seksueel gedrag tot op zekere hoogte wordt getolereerd. Het betekent niet dat dergelijk gedrag op school 'normaal' en vanzelfsprekend is. Leerlingen praten er veelal achteraf met elkaar over, of met ouders en er wordt gesignaleerd welke docent of medeleerling ongewenst seksueel gedrag vertoont. Het is tot op zekere hoogte 'gewoon' gedrag in die zin dat ongewenst seksueel gedrag regelmatig voorkomt en dat scholieren weten dat dit nou eenmaal gebeurt, ook op school. Tegelijkertijd vinden ze het ook 'niet gewoon', ze hebben een duidelijke negatieve beoordeling van dit gedrag. Ook al gebeurt het regelmatig, voor deze leerlingen blijft het een negatieve ervaring.

Literatuur

Adams, C. & Walkerdine, V. (1986). *Investigating gender in the primary school*. London: ILEA.

AAUW. American Association of University Women Educational Foundation (1993). *Hostile hallways: The AAUW survey on sexual harassment in America's schools*. Washington DC.: Harris/ Scholastic Research.

Bajema, C. & Timmerman, M.C. (1999). *Ongewenst seksueel gedrag in het voortgezet onderwijs; omvang, copinggedrag, klachten en gevolgen*. Groningen: Universitair Centrum Genderstudies, Rijksuniversiteit Groningen.

Bryk, A.S. & Driscoll, M.E. (1988). *The school as community: theoretical foundations, contextual influences, and consequences*. Madison, WI: National Center on Effective Secondary Schools, University of Wisconsin-Madison.

Bryk, A.S., Lee, V.E. & Holland, P.B. (1993). *Catholic schools and the common good*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Coleman, J.S. & Hoffner, T. (1987). *Public and private high schools: the impact of communities*. New York: Basic.

Draijer, N. (1990). *Seksuele traumatisering in de jeugd. Lange termijn gevolgen van seksueel misbruik van meisjes door verwanten*. Amsterdam: Sua.

Duncan, Neil (1999). *Sexual bullying. Gender conflict and pupil culture in secondary schools*. London: Routledge.

Eder, D. (1995). *School talk: gender and adolescent culture*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Fine, M. (1988). Sexuality, schooling, and adolescent females: The missing discourse of desire. *Harvard Educational Review, 58*, 29-53.

Fineran, S. & Bennett, L. (1998). Teenage peer sexual harassment: Implications for social work practice in education. *Social Work, 43*(1), 55-63.

Fitzgerald, L.F. & Hesson-McInnis, M. (1989). The dimensions of sexual harassment: A structural analysis. *Journal of Vocational Behavior, 35*, 309-326.

Gianotten, W. L.(1999). Jongens als slachtoffer van seksueel misbruik. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid, 54*, 1179-1194.

Hickson, M.L.III & Stacks, D.W. (1993). *Nonverbal communications: studies and applications* (3rd ed.). Dubuque, IA: Brown & Benchmark.

Houston, S. & Hwang, N. (1996). Correlates of the objective and subjective experiences of sexual harassment in high school. *Sex Roles*, 34 (3-4), 189-204.

Jordan, T.R, Price, J.H., Telljohann, S.K. & Chesney, B.K. (1998). Junior High School Students' Perceptions Regarding Nonconsensual Sexual Behavior. *Journal of School Health, 7*(68), 289-296.

Larkin, J. (1994). Walking through walls: the sexual harassment of high school girls. *Gender and education*, 6(3), 263-280.

Lee, V.E., Bryk, A.S. & Smith, J.B. (1993). The organization of effective secondary schools. In L. Darling-Hammond (Ed.), *Review of research in education*, vol. 19, (pp.171-267). Washington, DC.: American Educational Research Association.

Lee, V.E., Croninger, R.G., Linn, E. & Chen, X. (1996). The culture of sexual harassment in secondary schools. *American Educational Research Journal, 2*, 383-417.

Lees, S. (1986). *Losing out: Sexuality and adolescent girls*. London: Hutchinson.

Mahieu, P. (1986). Het ontwikkelen van een schoolcultuur. *Meso*, november, 2-4.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (1996). *Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1996-1997, 25101, nr.1.

Mooij, T. (1998). Agressief leerlinggedrag: omvang en oorzaken. In J.D. van der Ploeg & T. Mooij (Eds.). *Geweld op school. Achtergronden, omvang, oorzaak, preventie en aanpak* (pp. 39-51). Rotterdam: Lemniscaat.

Nelson, A., & Oliver, P. (1998). Gender and the construction of consent in child-adult sexual contact. Beyond gender neutrality and male monopoly. *Gender & Society, 12*(5), 554-577.

Oude Avenhuis, A. (1990). *Alledaags seksisme op de universiteit. Een onderzoek naar ongewenste intimiteiten*. Groningen: RION, PVA, Sociologisch Instituut.

Prosser, J. (Ed.). (1999). *School culture*. London: Sage.

Roscoe, B., Strouse, J.S. & Goodwin, M.P. (1994). Sexual harassment: early adolescents' self-reports of experiences and acceptance. *Adolescence*, 29, 515-523.

Römkens, R. (1992). *Gewoon geweld?: omvang, aard, gevolgen en achtergronden van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.

Schonewille, J. & Wielhouwer, Y. (1986). Soms heb ik de hele dag ruzie met jongens uit mijn klas. Over ongewenste intimiteiten in het onderwijs. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies, 7*, 143-159.

Stein, N., Marshall, N., & Tropp, L. (1993). *Secrets in public; Sexual harassment in our schools*. (A report on the results of a Seventeen magazine survey). Wellesley, MA: Wellesley College Centre for Research op Women.

Thorne, B. (1993). *Gender play. Girls and boys in school*. Buckingham: Open University Press.

Timmerman, M.C. (1990). *Werkrelaties tussen mannen en vrouwen. Een onderzoek naar ongewenste intimiteiten in partnerrelaties*. Amsterdam: Sua.

Timmerman, G. & Bajema. (1996). Begrensd beleid: overheidsbeleid tegen seksuele intimidatie in het voortgezet onderwijs. *Comenius, 3*, 306-320.

Veuger, N. (1997). *De grens tussen versieren en lastigvallen. Seksuele intimidatie en grensoverschrijdend gedrag onder jongeren*. Zwolle: Emancipatiebureau Overijssel.

Volman, M. & Ten Dam, G. (1995). Continuïteit en verandering. In Margo Brouns, Mieke Verloo & Marianne Grünell (Eds.). *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennismaking vanuit verschillende disciplines* (pp. 158-183). Bussum : Coutinho,

Wezel, P.M.M. van & Maarsingh, E.J. (1993). *Psychosociale problemen aangegeven door schoolgaande adolescenten*. GGD Oost-Veluwe.

Noten

1. Op 28 juli 1999 is de Wetswijziging bestrijding seksueel misbruik en seksuele intimidatie in het onderwijs in werking getreden (Staatsblad 313). Deze wetgeving geldt voor de sectoren primair onderwijs, voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs en volwasseneneducatie.

2. De citaten zijn deels afkomstig uit het vooronderzoek dat voorafgaand aan dit onderzoek heeft plaatsgevonden onder ruim 200 jongeren. In dit vooronderzoek zijn uitgebreide illustraties gegeven van ongewenste seksuele ervaringen, die veel overeenkomst hebben met de voorbeelden die in het hoofdonderzoek zijn gegeven.

3. Overigens komt een dergelijk seksespecifiek patroon eveneens naar voren in het deelonderzoek onder professionals dat in het kader van dit onderzoek naar ongewenst seksueel gedrag op school plaats heeft gevonden in dezelfde periode (1998/1999). In dit professionalsonderzoek zijn vertrouwenspersonen en schoolartsen in de twee provincies Groningen en Utrecht ondervraagd. Resultaten waren onder andere dat er veel meer contacten over seksueel geweld met meisjes waren geweest dan met jongens: 87% van de schoolartsen en 82% van de vertrouwenspersonen. Ook het aantal officiële meldingen vertoonde een sterk seksespecifiek beeld: in 1998 waren de officiële meldingen in 93% van de gevallen afkomstig van meisjes (Bajema & Timmerman, 1999).